

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U »SMOTRI DALMATINSKOJ« (Crtica, novela i priča)

ZVJEZDANA RADOS
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 886.2.09.05 (497.13)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1988-02-15

U vremenu koje obuhvaća čak tri razdoblja u razvoju hrvatske književnosti (već formirani realizam, modernu i početke ekspresionizma), kad je Zadar značajno kulturno i književno središte, i *Smotra dalmatinska* (1888-1918) djelomično se uključuje u praćenje aktualnih zbivanja u hrvatskoj književnosti. Njezin urednik Petar Kasandrić postupno je i s mnogo opreza (jer — *Smotra* je bila službeni politički list Dalmatinskog namjesništva) počeo u podlistak uvrštavati priloge iz hrvatske književnosti. U prvoj deceniji izlaženje ovog lista takvih je priloga veoma malo; jedini vredniji tekst jest lirski simbolistička crtica »Fantazija« I. Vojnovića. U razdoblju najvećeg razmaha hrvatskog modernističkog pokreta (oko smjene stoljeća) *Smotra* je najotvorenija prema zbivanjima u suvremenoj hrvatskoj književnosti, pa objavljuje uglavnom modernističke crtice i novele (M. Nikolića, B. Lovrića, Z. Kveder, Z. Marković i drugih, danas nepoznatih autora) a sporedno i radove realističkog izraza (B. Budisavljevića, J.E. Tomića i dr.). U tom periodu *Smotra* je daleko manje opterećena nacionalno-prosvjetiteljskom koncepcijom nego u posljednjoj deceniji svoga izlaženja, kada Kasandrić podlistak ispunjava pričama V. Vuletića-Vukasovića, M. Krstića i (najviše) M. Vežića Jadrtovca, autora izrazito zastarjela folklornog izraza.

Iako je *Smotra dalmatinska* (Zadar, 1888-1918) u publiciranju književnih priloga bila pretežno orijentirana na stranu književnost,¹ ipak se u njenu tridesetjednogodišnjem vijeku izlaženja sakupio i znatan broj priloga iz hrvatske književnosti, a nije potpuno zanemarena ni srpska, pa donekle ni slovenska.

Smotra počinje izlaziti u godini u kojoj se u *Vijencu* pojavljuje najbolji roman hrvatskog realizma — *U registraturi* Ante Kovačića, a prestaje u posljednjoj godini prvoga svjetskog rata, kada se već jasno počela nazirati blistava Krležina zvijezda. Dakle, njezino izlaženje vremenski zahvaća čak tri razdoblja u razvoju hrvatske književnosti: već formirani realizam i njegove produžetke u narednom periodu, zatim modernu od njenih početaka do posljednjih tragova te početke ekspresionizma. U *Smotrinu* vijeku izlaženja hrvatska je književnost obogaćena značajnim književnim ostvarenjima A. Kovačića, V. Novaka,

¹ Od brojnih zadarskih publikacija *Smotra dalmatinska* najviše je otvarala svoje stranice književnoj Evropi i svijetu.

J. Kozarca, K. Š. Đalskoga, S. S. Kranjčevića, J. Leskovara, I. Vojnovića, A. G. Matoša, V. Vidrića, V. Nazora, M. Nikolića, M. Begovića, D. Šimunovića, F. Galovića, J. Polića Kamova, M. Krleže i mnogih drugih.

U tom vremenu Zadar je važno književno i kulturno središte s organiziranom izdavačkom djelatnošću, s brojnim časopisima i novinama (spomenimo samo *Iskru*, 1884-1887, 1891-1984; *Lovor*, 1905, *Glasnik Matice dalmatinske*, 1901-19041. i *Narodni list*, 1862-1918); za onih tridesetak godina *Smotrina* izlaženja u njemu je boravio i radio veći broj književnika i književnih kritičara, od kojih izdvajamo začetnika hrvatske moderne književne kritike Jakova Čuku te I. Vojnovića, V. Nazora, D. Šimunovića i M. Cihlara Nehajeva kao značajne predstavnike hrvatske moderne.

A kako je *Smotra* odražavala hrvatski književni život? Prve tri godine izlaženja zapravo nikako — jer, u tim godinama ona ne objavljuje ni jedan domaći književni tekst, a ne osvrće se ni na tekuća književna zbivanja u Hrvatskoj. Rekli bismo da nacionalno i socijalno angažirana književnost hrvatskih realističkih pripovjedača nije odgovarala jednom službenom listu kao što je bila *Smotra dalmatinska*.² Tih godina prenose se iz drugih listova (najčešće su to *Sarajevski list* i *Bosanska pošta*) isključivo tekstovi stranih književnika, a na hrvatsku književnost podsjeća se tek uz obljetnice Gundulića i Kačića te u povodu smrti Ivana Mažuranića. Za domaću književnost još je vezan članak Koste Hörmanna o muslimanskim narodnim pjesmama u Bosni i Hercegovini. U suvremene tokove hrvatske književnosti *Smotra* se uključuje objavljivanjem Vojnovičeve simbolističke lirske crtice »Fantazija« (IV/1891, br. 4-5) kojom je autor, kako kaže, M. Matković,³ otvorio novu stranicu hrvatske književnosti i dao nov program kasnijoj modernici. U nekoliko narednih godina, od domaćih autora, objavljuje tek dva-tri kraća beletristička teksta nepoznatih autora. Veći *Smotrin* interes za domaću književnost poklapa se s prvom fazom moderne, tj. s modernističkim pokretom. Modernistička strujanja i dah »kulturne renesanse« osjetio se i u *Smotri*, koja zapravo jedino u deceniju (i nešto više) oko smjene stoljeća simultano prati (pa makar to bilo samo povremeno i uglavnom posredstvom *Narodnih novina*) aktualna zbivanja u hrvatskoj književnosti. U tom periodu objavljuje napise o Leskovarevoj novelistici, Nikolićevoj i Begovićevoj lirici, o Vojnovičevoj »Dubrovačkoj trilogiji«, povremeno prati izdanja Matice hrvatske i Akademije, a istovremeno objavljuje crtice i novele modernijeg izraza, poznatih (M. Nikolića, B. Lovrića, Z. Marković, Z. Kveder itd.) i nepoznatih autora. U toj fazi u *Smotri* gotovo da nema radova domaćih autora koji se oslanjaju na realističku tradiciju.

² *Smotra dalmatinska* bila je službeni politički list Dalmatinskog namjesništva u Zadru i kao takva zadužena za propagiranje službene austrijske politike.

³ Marijan Matković, »Ivo Vojnović«, PSHK, knj. 55, Zagreb, Matica hrvatska, 1964, str. 21.

Izuzetak su samo dvije »slike iz ličkog života« Bude Budisavljevića i tekst o zgodama jedne »putničke glumačke družine« Josipa Eugena Tomića. U godinama oko smjene stoljeća brojni su i napisi o starijoj hrvatskoj književnosti — o Maruliću (posebno uz 400. obljetnicu *Judite*), Gunduliću, Palmotiću, Kačiću, Luciću i drugima, a kako je, kao urednik, Petar Kasandrić inače dosta pažnje posvećivao starijoj hrvatskoj književnosti, nije čudno da među tim napisima nalazimo i zrelije radove (npr. Kasandrićev o *Juditi*, zatim o Kačiću, pa Boranićev o fra Grgi Čevapoviću). Tada nastaje i čitav niz nekrologa — uz smrt Milivoja Šrepela, Huga Badalića, Vjenceslava Novaka, Grge Martića, Josipa Eugena Tomića, Matije Bana, Jovana Sundečića i dr. Bili su to samo prigodni članci, jedino je u povodu smrti Grge Martića Kasandrić u podlistak uvrstio ozbiljniji rad — Čukinu raspravu o Martićevim epskim pjesmama.

Iako su u *Smotri* zanemarena mnoga imena hrvatske moderne (Matoš, Vidrić, Nazor, Šimunović... na primjer), ona je ipak prezentirala njezine dostojne predstavnike — Vojnovića, Leskovara, Begovića, Nikolića — kao nositelje novoga, modernističkog senzibiliteta.

U godinama oko smjene stoljeća ona vrlo ažurno prati i zbivanja u evropskoj književnosti i vrlo često piše o autorima koji su interesirali naše moderniste ili, pak, prevodi te autore, pa su u njenu podlistku zastupljeni Čehov, Björnson, Hauptmann, Gorki, Bourget, Maeterlinck, Huysmans, Ibsen i dr.

No, u narednim godinama taj zadarski list sve više gubi dah i počinje zaostajati u praćenju strane i domaće književnosti — manje se prevode poznati evropski autori a i (prije tako česti) izvještaji o stranim književnostima postaju sve rjeđi. U vremenu u kojem se — počevši od Matoševe »More« (1907) i »Psovke« (1907) Janka Polića Kamova, preko Galovićevih novela »Začarano ogledalo« (1913) i »Ispovijed« (1914), do Donadinijeva časopisa *Kokot* (1916) i Šimićeve *Vijavice* (1917) te Krležine »Hrvatske rapsodije« (1917) — rađa novo razdoblje u hrvatskoj književnosti, vidno obilježeno ekspresionističkim stilovima, *Smotra* se vraća nekoliko koraka unatrag: okreće se folklornim piscima nevjesta, neizgrađena izraza. Tako će godine između 1907. i 1918. obilježiti »Priče iz naroda« Vida Vuletića-Vukasovića, »Arbanaške priče« Milana Krstića te crtice iz života Dalmatinske zagore Marka Vežića Jadrtovca, autora koji se u svom stvaralaštvu naslanja na tip crtičarske proze u kačićevsko-prosvjetiteljskom duhu, kakva je njegovana u *Iskri* Nikole Šimića.⁴

⁴ U svojoj doktorskoj disertaciji »Časopis *Iskra* (1884-1887, 1891-1894)« o tom tipu proze Mladen D o r k i n, među ostalim, kaže:

»Primjereno svom shvaćanju da književnost bude istinska slika života, pučka tematika, duhom, jezikom, vjerna slika društvenog i duševnog života narodnog, 'odraz njegovog ukupnog značaja', list se opredijelio već načelnom programatskom izjavom za poetiku realizma, odnosno verizma u literaturi. A kad je riječ o književnoj formi, obliku, list se opredijelio za crticu, sličicu i kratku novelu, poglavito iz narodnog života, pripovijest, ne gubeći iz vida cilj i smisao svog

* * *

Smotra dalmatinska objavljivala je pripovijednu prozu sljedećih hrvatskih, te srpskih i slovenskih autora: Ivanka Bendiša, Eme Božičević, Nine Buconjića, Bude Budisavljevića, Marka Cara, Zore Ferrari, M. Grgurića, Frane Ivaniševića, Josipa Jurčića, Jose Karnića, Milana Krstića, Zofke Kveder, A. Lampalova, Bože Lovrića, Zdenke Marković, Tase Milenkovića, Mihovila Nikolića, Petra Petrovića, L. Putaljeva, Josipa Eugena Tomića, Marka Vežića, Iva Vojnovića, Vida Vuletića-Vukasovića, Stjepana Žugaja i većeg broja anonimnih autora. Njihove bismo radove mogli podijeliti u tri osnovne grupe: crticu, novelu (u užem značenju) i priču, »kao sasvim kratku podvrstu novele koja se posebno gaji u zabavnoj književnosti«.⁵

Ako zanemarimo povremene lirske sastavke koji se nisu makli od razine školske zadaće, u *Smotri* je lirska crtica kvantitativno slabo zastupljena. Kao kvalitetniji tekstovi ističu se: »Fantazija«⁶ (1891) Iva Vojnovića, te »Chopinova 'Nocturne'« (1899) i »Iz prijateljevih pisama«⁷ (1899) Mihovila Nikolića, a mogli bismo im dodati i tekstove »Rijeka Ribarica«⁸ (1909) Vida Vuletića-Vukasovića i »Dubrovačka jesen«¹⁰ (1912) Marka Cara.

Svih pet spomenutih crtica nosi modernistička obilježja, pa čak i ona Vida Vuletića-Vukasovića, čiji su radovi (bar oni objavljeni u *Smotri dalmatinskoj*) inače daleko od modernističkog izraza. U svojoj lirskoj crtici »Rijeka Ribarica« Vuletić-Vukasović je kroz impresionistički doživljaj pejzaža (bez matoševske snage dakako!) iznio lirske refleksije o slavnoj dubrovačkoj prošlosti. Slično je i s crticom »Dubrovačka jesen« u kojoj Marko Car, impresioniran slikom Dubrovnika u jesenje predvečerje, razmišlja o njegovoj prošlosti, ali i o sadašnjosti. Nažalost, ta svoja razmišljanja o proteklim vremenima Car nije uspio sretno ispreplesti s doživljajem pejzaža, pa ona u tekstu strše kao nespretno ubačeni feljtonski dijelovi.

Objavljivanjem Vojnovićeve crtice »Fantazija« *Smotra* je navijestila svoju kasniju izrazitu okrenutost modernističkoj književnosti (u svjetskim i domaćim okvirima). Ova crtica zapravo je svojevrsna simbolistička »rasprava« o relativnosti i širini pojma l i j e p o t e . »Fantaziju« bismo

štiva, njegovu kačićevsku, prosvjetiteljsku ulogu u životu narodnom, koji se u kulturnom i obrazovnom smislu nije bitno promijenio i izmijenio od kačićevskih vremena do pojave *Iskre*« (str. 71)

⁵ Milivoj Solar, Zagreb, ŠK, 1980, str. 164.

⁶ *Smotra dalmatinska* (ubuduće samo: SD), Zadar, god. IV/1981, br. 4, str. 1—2, br. 5, str. 1—3.

⁷ SD, Zadar, god. XII/1899, br. 62, str. 1—2.

⁸ Isto, br. 76, str. 1—2.

⁹ Isto, god. XXII/1909, br. 84, str. 1.

¹⁰ Isto, god. XXV/1912, br. 1, str. 1—2.

na neki način mogli nazvati i legendom o postanku Ljepote — »beskrajne kao more«. Preko fiktivne priče/fantazije o pobuni bogova »Omirskega neba« i Zeusovu smirivanju te pobune, Vojnović na poetski način iznosi svoja shvaćanja Ljepote u o p ć e (a posredno i Ljepote u umjetničkom stvaralaštvu): jednolična, statična ljepota gubi svoju bit, ona je dosadna i zapravo kao takva i nije ljepota; poimanje ljepote jest relativno (*De gustibus . . .*); prava ljepota jest kao more — neizmijerna, u vječnoj mijeni, ona ima bezbroj lica; takvoj ljepoti Vojnović na svečan način (rekli bismo — zanosno gotovo kao Gundulić slobodi) pjeva himnu:

« — Tebi, svijete, — zagrmi Zeus — varko i naslado bogova! Tebi, sinje more, bajnije od šatora moga, tebi, vječna ljepoto naravi. Iz ove čaše neka sine tajna moć, s koje čezne sve što je stvoreno, sve što je neumrlo. Ljepoto, budi kao more. Tvoja slast neizmijerna, — tvoja čud neutaživa, — tvoja moć neobuzdana! . . . »¹¹

Dakle, Vojnović se u toj lirskoj crtici suočava s problemom koji je, spominjući »*opasnost od padanja u slatkoću Bellinijevih opera*«, isticao već u »Geranijumu«. I po svojim simbolističkim elementima i romantičarskom ugodaju »Fantazija« je bliska tom Vojnovićevu prvijencu i njegovu navještaju »*ne realističke u osamdesetim godinama, nego naše moderne literature na smjeni stoljeća*«. ¹²

Kako je u *Smotri*, kao službenom političkom listu, najbolje prošao onaj dio depolitizirane, nacionalno-prosvjetiteljski neangažirane književnosti hrvatske moderne, nije čudno da je popularnost mladog Mihovila Nikolića vrlo brzo imala odjeka i na njenim stranicama. Iste godine kad je objavljena njegova prva zbirka (*Pjesme*, 1898) u *Smotri* izlazi vrlo pozitivan prikaz te zbirke, a nakon toga pojavile su se i dvije njegove lirске crtice, koje su vrlo važne za razumijevanje njegove poezije. Isto kao što u »Fantaziji« nalazimo tipično vojnovićevska obilježja, tako i u crticama »Iz prijateljevih pisama« i »Chopinova 'Nocturne'« prepoznajemo karakteristična sjetno-čeznutljiva ljubavna sanjarenja Mihovila Nikolića. Naime, obje su crtice sentimentalna intimna ispovijest — predavanje »slatkom snu svoje duše«, u kojem pjesnik sanja o iščezlim trenucima s voljenom djevojkom (naravno, u romantičnom dekoru ladanjskog ljeta!). U crtici »Iz prijateljevih pisama« izneseno je sjećanje na jednu neuzvraćenu ljetnu ljubav, a »Chopinova 'Nocturne'« lirska je meditacija, dekadentno podsjećanje na sretnu (otužno sretnu!) trenutke provedene s Vjeručkom. (Vjeručka je inače česta Nikolićeva inspiracija; posvećuje joj i čitavu zbirku, »Vjeručka. Posljednje poglavlje«, 1914. god.)

I u većini n o v e l a koje *Smotra* objavljuje oko smjene stoljeća osjeća se neoromantičarski modernistički duh, pa će gotovo svaku od njih karakterizirati okrenutost intimnim preokupacijama glavnih likova i otužno ljubavnoj tematici te lirski romantičarski ugodaji. Tako je no-

¹¹ Ivo Vojnović, »Fantazija«, SD, Zadar, god. IV/1891, br. 5, str. 3.

¹² Nikola Ivanišin, »Ivo Vojnović«, u knjizi *Dubrovačke književne studije*, Dubrovnik, MH, Pododbor Dubrovnik, 1966, str. 115.

vela »Jematva«¹³ (1899) nepoznatog autora građena na intimnoj drami mladića koji nije udovoljio posljednjoj želji bolesne zaručnice. Sluteći skorom smrti, zaručnica ga moli da ostane uza nju, ali on odlazi u vinograd nadgledati berbu. U vinogradu se na trenutak prepušta flertu s vrlo mladom prpošnom djevojkom, ali tu igru prekida grižnja savjesti koja u njemu budi slutnju da se nešto strašno dogodilo. Pomisao da je iznevjerio bolesnu zaručnicu ne da mu mira i on se vraća kući. No, već je kasno — zaručnica je umrla. Osjećajući tu smrt kao kaznu, i on oboli, a djevojku zbog koje je na trenutak bio zaboravio svoju zaručnicu, kako kaže autor, »nikad više ne vidje«. Po svojim unutarnjim borbama i sukobljavanju s vlastitom savješću (koja podgriza čitav život) junak ove novele podsjeća na junake Leskovarovih novela, samo što je autor »Jematve« psihološkoj obradi svoga lika posvetio daleko manje pažnje nego što je to radio Leskovar u svojim novelama.

Junake modernijeg senzibiliteta susrećemo i u novelama M. Grgurića, Bože Lovrića, Zofke Kveder i Zdenke Marković. U Grgurićevoj noveli »Na putu«¹⁴ (1898) to je mladi živčano iscrpljeni intelektualac koji, po savjetu liječnika, radi oporavka kreće na duže putovanje; u Lovrićevoj noveli »Jedno poglavlje«¹⁵ (1909) to je mladi slikar koji, zasićen bukom velegrada (sudeći po podacima iz Lovrićeve biografije, to je najvjerojatnije Prag), bježi iz njegova centra da bi našao mir (i ljubav!) u idiličnom predgrađu. Lovrićev junak, iako umjetnik, nije međutim dublje opterećen ni životnim problemima ni problemima umjetničkog stvaralaštva. O problemima s kojima se suočavaju mladi umjetnici daleko je angažiranije progovorila Zofka Kveder u noveli »Talenat«¹⁶ (1901). Junakinja te novele, mlada spisateljica, suočena je s dilemom: ostati vjerna svojim umjetničkim načelima, pa i uz cijenu gladi i nepriznatosti, ili prilagoditi se i biti sića, ugledna, plaćena suradnica poznatog lista? Ona odabire prvu mogućnost, jer shvaća da njen talent (koji joj svi priznaju!) nije nikome potreban — i završava pomalo teatralno-patetično: utapa se u jezeru. Čitatelj o tom njezinu tragičnom kraju saznaje iz njenog pisma koje čita urednik važnog lista, »siva eminencija« (kako bi rekao Krleža) koja se za ljubav udobnog malogradanskog života odrekla nekadašnjih ideala, tako sličnih onima mlade spisateljice.

Smotra je svoje čitatelje rado upoznavala s radovima suvremenih stranih spisateljica (pa je objavila novele Matilde Serao, Gypove, Emilije Pardo Bazan i drugih, a objavila je i članak o talijanskim spisateljicama, zatim o poljskim spisateljicama E. Orzeszkovoj i D. Przybyszewskoj) a od

¹³ I., »Jematva«, SD, Zadar, god. XII/1899, br. 78, str. 1—2.

¹⁴ SD, Zadar, god. XI/1898, br. 63, str. 1—2; *Smotra* objavljuje zapravo samo uvodni dio novele koja će se u cijelosti pojaviti u *Glasniku Matice dalmatinske* 1903. god.

¹⁵ SD, Zadar, god. XXII/1909, br. 25, str. 1—2.

¹⁶ Isto, god. XIV/1901, br. 36, str. 1—2.

domaćih spisateljica uz spomenutu novelu Zofke Kveder objavila je i dvije novele tada još vrlo mlade Zdenke Marković, koja se inače »u hrvatskoj literaturi pojavila u dvadesetim godinama ovog stoljeća«¹⁷. Novele »Košarač« i »Jedne jeseni« pojavile su se u *Smotri* znatno ranije: prva već 1904. a druga 1905. godine. Te dvije novele mogli bismo nazvati seoskima jer su njihovi junaci ljudi sa sela, ali i u jednoj i u drugoj to je neko skoro bajkovito apstrahirano selo, bez jasnijeg osvjetljenja socijalne pozadine. Selo je u tim novelama s jedne strane lijepa razglednica, povod za naivno romantične lirske opise prirode, a s druge strane ono je sinonim za nedefinirani k o l e k t i v (koji bi s manjim izmjenama mogao biti i grad) što zagorčava život glavnim junacima, koji se (poput Šimunovićevih) po nekim osobinama izdvajaju iz svoje sredine. U noveli »Košarač«¹⁸ to su Ivan (seoski pastir i košarač) i sluškinja Neva, oboje siromašni i bez roditeljske zaštite — i zato na udaru sela. Košarač Ivan, lik naivne dobrote poput Jačice Šafrana I. G. Kovačića, pomalo je romantično tragične sudbine — zbog zle maćehe (kao u bajci!) napušta bogati roditeljski dom i služi po selima, s vremenom nauči i košarački zanat te tako zarađuje za život, ali nigdje ne nalazi ljubavi i topline. Neva, djevojka siromašna ali ponosna, odbija da se uda za seoskog pisara iako bi tom udajom riješila svoje materijalne probleme. Umjesto toga ona se odlučuje za siromašnog Ivana, koji jedini razumije njen postupak. Selo (posebno djevojke) nema za nju razumijevanja (jer — siromah ne smije imati ponosa!) i zagorčava joj život svojim zlobnim komentarijima. Ona za tuđu zlobu ne mari i vjerno čeka Ivana dok prištedi nešto novca da bi se mogli vjenčati.

I u noveli »Jedne jeseni«¹⁹ glavna je junakinja mlada emancipirana žena koja se neminovno sukobljava sa svojom okolinom. Od ostalih udatih seoskih žena ona se odvaja svojom neobičnom (gospodskom) ljepotom i prpošnim ponašanjem neudate žene, što selo nikako ne može prihvatiti. Ona osjeća grižnju savjesti zbog svog nemarnog ponašanja prema mužu i djeci i odlučuje da se popravi, ali bojeći se zlobnih komentara sela, ona radikalno mijenja odluku — osjećajući se odbačenom od svih, napustit će muža i djecu i sredinu koja je ne shvaća i ne voli:

« — Idem... daleko... tamo preko polja, za ona lijepa visoka brda, tamo... i pokazala rukom nekud daleko. Tu ne mogu ostati više; mene više nitko ne ljubi, nitko, svi me grde, psuju, nabacuju se mojim imenom. Znani, ni ti ni ne bi vjerovao nit tko drugi, pa idem. Služit ću negdje daleko u gradu; poslat ću novaca za djecu, a tvoja mati nek pripazi na nje... Ta ni djeca me ne ljube, ni ti... nitko... »²⁰

Već u ovim novelama objavljenim u *Smotri dalmatinskoj* očigledno je da je Markovićevoj dobro poznat osjećaj superiorne osamljenosti koji

¹⁷ Miroslav Š i c e l, »Zdenka Marković«, PSHK, knj. 75, Zagreb, MH — Zora, 1968, str. 337—344.

¹⁸ SD, Zadar, god. XVII/1904, br. 90, str. 1—2, br. 91, str. 1.

¹⁹ Isto, god. XVIII/1905, br. 64, str. 1—2.

²⁰ Zdenka M a r k o v i ć, op. cit., str. 2.

je tako izražen kod njenih junakinja, ali tu njihovu osobinu Markoviće-va nije uspjela uvjerljivo prenijeti u dušu seoske žene. Njene junakinje, Neva i Maja, čak su imenom bliže gradskoj nego seoskoj ženi. I po načinu razmišljanja i izražavanja one su bliže gradskoj nego seoskoj sredini. Zato njihovi likovi djeluju isuviše beletrizirano i neuvjerljivo.

Svojevrsna potvrda modernističke orijentacije *Smotre dalmatinske* jest i činjenica da je u većini novela i crtica (objavljenih u razdoblju moderne) neprepoznatljiv ili zanemariv (kao sasvim nebitan) lokalni kolorit. U tim tekstovima prepoznajemo seosku ili gradsku sredinu (konkretiziranu, kao što je npr. Split u noveli »Na putu« M. Grgurića, slavonski grad P. u Tomičevoj noveli »Iz putničke glumačke družine«, Prag u noveli »Jedno poglavlje« Bože Lovrića, Korčula u noveli »Pijevac kapetan Sulimana« nepoznatog autora, slavonsko selo u noveli »Ludakinja« nepoznatog autora itd.; zatim skoro neodređenu kao u novelama Zdenke Marković i crticama Mihovila Nikolića; ili, pak, zbog univerzalnosti problematike sasvim apstrahiranu kao u Vojnovičevoj »Fantaziji«), ali one su uglavnom usputni, nevažni okvir u koji je smješten pojedinac sa svojim problemima i svojim osjećajima. U svim je novelama, osim u Tomičevoj²¹, u centru pažnje pojedinac sa svojim preokupacijama i doživljajima ili pojedinac kao interesantna, neobična ličnost.

Drugačije je međutim u proznim tekstovima Bude Budisavljevića, koje ne bismo baš mogli nazvati novelama; više im (zbog kratkoće) pristaje naziv pripovijest ili crtica (ali ne lirska crtica, već crtica koja je realistička slika iz narodnog života), a po bliskosti narodnom načinu izražavanja odgovarao bi im i naziv priča. *Smotra* u tri navrata objavljuje Budisavljevićeve radove: 1900. god. »Bijedu«²², zatim 1902. »Zadnji lički brašnar«²³, a 1908. donosi i talijanski prijevod »Bijede« — »La miseria«²⁴. Budisavljeviću pojedinac prvenstveno služi da bi osvijetlio ili bar ukazao na kakav društveni problem — ekonomsku emigraciju, siromaštvo, posljednje izdanke hajdučije, sukobe s krutom birokratskom vlašću i sl. S druge strane, i u pripovijestima koje mu objavljuje *Smotra* Budisavljević je pisac svoje Like — i po tome opet iznimka među domaćim autorima koji se oko 1900. godine pojavljuju u tom listu. (Kao što je već napomenuto, *Smotra* će se regionalnim narodskim piscima okrenuti tek u posljednjem deceniju svoga izlaženja.) »Bijeda« i »Zadnji lički brašnar« ne spadaju u poznatije Budisavljevićeve pripovijesti, ali su zato poznati motivi koje obrađuje, a to su motivi bijede i hajdučkog života, koji su i inače obilježili veći dio njegova stvaralaštva.

²¹ U noveli »Iz putničke glumačke družine« (SD, god. XI/1898, br. 63, str. 1—2) Tomić s blagom dozom ironije slika malograđansku atmosferu slavonske varošice P., čiji jednolični život prekida dolazak siromašne putujuće kazališne družine; o samoj družini i njenim problemima autor piše gotovo feljtonski dokumentarno.

²² SD, Zadar, god. XIII/1900, br. 35, str. 1—2, br. 55, str. 1—2.

²³ Isto, god. XV/1902, br. 28, str. 1—2, br. 29, str. 1—2.

²⁴ Isto, god. XXI/1908, br. 15, str. 1—2.

U »Bijedi«, komponiranoj od tri zasebne skice, sažeta je osnovna problematika kojom se Budisavljević često bavi u svojim ličkim pripovijestima: bijeda potiče odlazak radne snage u Ameriku i u povremenu pečalbu po evropskim zemljama, a ekonomska emigracija uzrokuje novu bijedu jer brojne obitelji ostaju bez hranitelja; bijedu nerijetko uzrokuje i odlazak hranitelja u vojsku ili u zatvor. Nemoćan da o uočenim problemima progovori interesantno izgrađenom pričom (koja traži daleko više pripovjedačke vještine i truda), Budisavljević »prepušta« riječ likovima, koje on zapravo »intervjuira«, a oni u razgovoru s njim nabacuju tek šture elemente za moguću priču ili nevjesto opisuju uvjete u kojima žive.

U drugoj pripovijesti, »Posljednji lički brašnar«, Budisavljević primjenjuje isti pripovjedački postupak kao u trima crticama iz »Bijede« — priču o stradanju posljednjeg ličkog jataka, Paje Pavlice, prepušta kazivanju »živih svjedoka«, a njegov je samo uvodni dio:

»Nedavno je prošla trideset i jedna godina, što je imućan i dosta ugledan čovjek platio ludom glavom, a pred sudom prijekim, svoje maloumnje, neposlušnuv zapovijedi carskog pukovnika i pukovnije zapovjednika, da se ne smije primiti pod krov, tko je hajduk i hajdukom proglašen, nit na konak, nit na zimovnik; jer će inače i brašnar, t.j. hajdučkom jataku, suditi prijeki sud.

Slušao sam jesenas dva živa svjedoka, što je bilo i kako je bilo, pa ću evo da pripovijedim, nek se zna i spominje. Ali prije toga nekoliko riječi.«²⁵

Iza tih »nekoliko riječi« o hajdučiji u Lici i nastojanju carske vlasti da je uništi, slijedi centralni dio u kojem se preko kazivanja »dvojice živih svjedoka« oblikuje priča o starom Paji Pavlici, koji je nesretnim stjecajem okolnosti pogubljen po službenoj naredbi carske vlasti — kojoj je on tako vjerno služio, pa je čak i ranu zadobio ratujući za interese svoga vladara. U kazivanju svjedoka prevladava folklorni način pripovijedanja.

Od većine modernističkih tekstova Budisavljevićeve su se pripovijesti u svoje vrijeme u *Smotri* odvajale izrazito regionalnom tematikom, realističkim postupkom i folklorno obojenim jezikom.

Okrenutost narodu — narodnom načinu života, narodnim vjerovanjima i pričanjima, narodnom načinu izražavanja — bit će osnovna karakteristika tekstova koje *Smotra* objavljuje u posljednjem deceniju svoga izlaženja. Nakon dvadeset godina urednikovanja Kasandrić kao da se umorio pratići suvremena zbivanja u književnosti, pa *Smotrin* podlistak prepušta nekolicini pučkih pisaca, zastarjela izraza i pripovjedačkog postupka. Čudno je što *Smotra* nije nastavila objavljivati bar radove modernista, ako već nije pokazivala interes za nova, ekspresionistička gibanja u književnosti. Umjesto toga objavljuje radove autora koji su u svom književnom radu još duboko u devetnaestom stoljeću. Razloge tom vraćanju unazad ne bi trebalo tražiti samo u eventualnom Kasandrićevom zamoru — vjerojatnije je da je Kasandrić u vremenu kad su ja-

²⁵ Bude Budisavljević, »Zadnji lički brašnar«, op. cit., br. 28, str. 1.

čali talijanski pokušaji da se negira slavenski i hrvatski duh na istočnoj obali Jadrana tim pokušajima svjesno suprotstavljao kačićevsku koncepciju literature, koja govoreći o narodu i na narodni način svjedoči o njegovu slavenskom i hrvatskom duhu, a istovremeno i budi svijest o tom duhu. I — vjerojatno će zato u posljednjoj deceniji *Smotrina* izlazenja najčešće književno štivo biti priče iz naroda Vida Vuletića-Vukasovića, priče o narodu Marka Vežića Jadrtovca i priče po narodnu Milana Krstića.

Kroz svoje priče Vid Vuletić-Vukasović iskazuje se kao pravi folklorni pisac. On bilježi narodna pričanja/prepričavanja iz dubrovačkog i hercegovačkog kraja i slijedi ih toliko vjerno da imamo dojam da su njegove intervencije u tekstu vrlo male. Sudeći po napomenama u podnaslovu (gdje gotovo redovno stoji: priča iz naroda) i završnim komentarima (»I ovo su besjede Ivana Grkovića, što ih je slušao od svog oca...«; »Pa nek i ova bude na narodnu rabošu, da su Here išle, bit će od toga brže sto godina, na Raca za Kara-Dorđeve krajine; što je pričao starac Vidoje, a mi unuci zapamtili.« i sl.) Vukasovićeve je namjera i bila da iznese baš autentična narodna pričanja. Ipak on nije samo sakupljač narodnih priča, jer on u priču nekad manje-nekad više unosi svoje komentare. Anegdotska pričanja koja je zabilježio u Dubrovniku i oko njega (»Crte iz Dubrovnika«²⁶, »Junak s Bosanke«²⁷ i »Kolenda«²⁸) prožeta su vedrim narodnim humorom. U njegovim hercegovačkim pričama humora je, međutim, daleko manje, jer one često evociraju kakve narodne nesreće (glad, kugu, rat). Tako priča »Tvrdokaša u gomili spava, žitkokaša po gomili skače«²⁹ govori o gladnim godinama »po Gabeli ravnoj«, gdje je i nastala naslovna narodna poslovice. »Pripovijesti iz hercegovačkog života«³⁰ sadrže četiri priče (»Kuga«, »Vile«, »Poglavica džina«, »Blago«) o narodnim vjerovanjima u vile, džinove, zakopano blago koje čuva opasni zmaj, kugu koja kosi kosom smrti itd. »Na Raca!«, »priča iz starih zemana«, donekle je drugačijeg karaktera, jer u njoj se priča o istinskom događaju — ratnom pohodu na Srbiju — ispričanom onako kako ga je doživio priprosti Hercegovac. U ovom su tekstu, više nego u ostalima, očigledne intervencije autora u autentično narodno pričanje, ali Vukasović se nikad ne udaljava od načina razmišljanja narodnog čovjeka i njegova jezika i stila:

»I tako ti je bilo za Alipašine krajine [Alipaše Rizvanbegovića-Stočevića], kad je ovaj silni koljenović udario u kavgu, te zaistačio tamo daleko na Raca preko Drine, daleko deset konaka od Zažabalja. Sve se podiglo od Bregave do Bune, lju-ti Gabeljani posjeli čile konje i pripasali ubojito oružje, te se ori poklik:

— Na Raca!«³¹

²⁶ SD, Zadar, god. XX/1908, str. 1—2.

²⁷ Isto, god. XXIII/1910, br. 71, str. 1.

²⁸ Isto, god. XXVIII/1914, br. 2—8, str. 1—2.

²⁹ Isto, god. XIII/1910, br. 71, str. 2.

³⁰ Isto, br. 85—87, str. 1—2.

³¹ Vid Vuletić-Vukasović, »Na Raca!«, op. cit., str. 1.

Za razliku od Vida Vuletića-Vukasovića, Milan Krstić svoje »arba-naške priče« ne uzima izravno iz naroda. On iz narodnog života uzima jedan opći motiv i na njemu gradi svoju priču. U sve četiri njegove priče (»Besa«³², »Shpagim«³³, »Starac Ibrahim«³⁴, »Ljubav i osveta sestre Gan-gje«³⁵) to je motiv krvne osvete. Stoga se i njegovi likovi ponašaju po ustaljenim zakonima krvne osvete i zadane riječi, ali ih Krstić nastoji i individualno ocrtati (kao npr. lik škrtog trgovca iz priče »Shpagim«). Folklornu notu Krstićevim tekstovima daju ne samo motivi, nego i jezik i stil. Naime, i on, poput Vuletića-Vukasovića, rado oponaša jezik i stil narodne priče:

»Braća, kao obično, bez zle slutnje, dodoše svojoj seli u pohode. Sestra ih je milovala i za junačko zdravlje upitala. I Izmail je svoje šurjake lijepo dočekao i počastio.«³⁶

Tek u ratnim godinama Dalmacija je u *Smotri dalmatinskoj* dobila svog regionalnog pisca. Prvih ratnih godina list se tiska u Drnišu i Šibeniku. Početni naleti rata s njegovih su stranica potpuno potisnuli književne priloge, ali s vremenom, zajedno s beskrajno dugim kolonama imena prvih žrtava, na stranice *Smotre dalmatinske* »umarširao« je i njen »ratni« pisac — don Marko Vežić Jadrtovac. Kako je Vežić *Smotri* gotovo tri godine bio skoro jedina književna »ratna rezerva«, on je ujedno i autor s najvećim brojem književnih priloga u tom listu. Od 1914. do 1918. godine *Smotra* je objavila čitavu jednu zbirku (uglavnom) crtica. U svim tim crticama Vežić piše o životu jednog sela smještenog negdje u zaleđu Šibenika. Donoseći prizore iz života svojih župljana, Vežić se služi tradicionalno realističkom tehnikom, bez modernističkih primjesa. Njegova je proza dosta bliska prozi kakva je objavljivana u zadarskoj *Iskri*; dakle, ona je kačićevska, tj. narodna duhom i načinom; zatim, Vežić se služi govorom kraja o kojem piše, usvaja i leksik i frazeologiju toga kraja (što danas uvelike otežava razumijevanje te proze) i nema većih stvaralačkih ambicija nego da preko karakterističnih svakodnevnih detalja prikaže život naroda toga kraja te da ponekad pouči (o potrebi opismenjavanja, o štetnosti »lacmanske malvazije«, o važnosti patrijarhalne seljačke zadruge i sl.). On se baš ne trudi (ili ne umije) da kompozicijski dotjera te svoje crtice i najveća mu je mana što ne uspijeva zaintrigirati čitaoca vješto vodenom fabulom. Posebno se to osjeća u dužim proznim tekstovima »Iza žrtava«³⁷, »Pokret«³⁸ i »Nova gnjezda«³⁹, koji obiluju nepotrebnim dugim digresijama i zahtijevaju dosta strpljenja da ih se dočita do kraja. Ipak, i u tim dugim prozama, u pojedinim njihovim

³² SD, Zadar, god. XXX/1917, br. 64, str. 1—2.

³³ Isto, br. 83, str. 1—2.

³⁴ Isto, br. 96, str. 1.

³⁵ Isto, god. XXXI/1918, br. 4, str. 1—2

³⁶ Isto, str. 1.

³⁷ Isto, god. XXX/1917, br. 66—78, str. 1—2.

³⁸ Isto, br. 26—31, str. 1—2.

³⁹ Isto, god. XXXI/1918, br. 18—30, str. 1—2.

dijelovima, dolazi do izražaja Vežićeva sposobnost da uhvati situaciju i da okarakterizira likove, i to uvijek s primjesom duhovitosti. Zbog te njegove sposobnosti daleko su mu uspješnije anegdotski ispričane priče — skice iz života njegovih župljana: »Tele za tele«⁴⁰, »Sudije Salamu-nova kova«⁴¹, »Nasradinove nagodnice«⁴² i dr. Njegova duhovitost posebno dolazi do izražaja u karakteriziranju pojedinih likova. Ponekad mu je humor pun sućuti, ali zna biti i zajedljiv i pretjeran:

»Promatram ga jutros i omijeram. Na jednoj mu je nozi lički opanak, a na drugoj naš domači na oputu; u jednome bijela vunena bječva, a iz drugoga viri crna, proparana i trgovačka; benevručine fabričke, i bez puceta i bez kajša, već uzicom iz kozje kostrijeti oko droba prisabirane, s jednom nogavičinom duljom, a drugom kraćom, taman — niti zidu ni od zida. Na osoljenoj mu se glavi na hero kočl gospodski i kicoški beretun, poodavno umirovljen, a tko će znati, na kom je buništu iščikao svoga Lazu samaritanca, da ga izdigne i izbavi nezasluzene te neugodne situacije, i na časnu ga svoju glavu natakne.«⁴³

Vežić kao pripovjedač u ulozi župnika vješto navodi svoje vjernike da pričaju o praznovjerjima, o čudnim, neobičnim događajima u koje su umiješane »sile nečiste«. U pričanju takvih događovština najviše se ističe njegov remeta, zvonar Alija, kojeg on pušta da priča — i pri tom mu nije, kao Vidu Vuletiću-Vukasoviću, važna samo priča nego i karakterizacija onoga koji priča. Vežić sa simpatijama, kroz smijeh, priča o svojim župljanima, pa među njima nema većih negativaca; njegovi negativci (svadalice Nagrda, šarlatan Lazo, Marija koja razara zadrugu Gagića i dr.) uvijek potječu iz drugog sela.

Iako Vežić svoje radove objavljuje u ratnim godinama, ratna tematika dotaknuta je tek u trima od njih: »Pokret«, »Kolarište naše«⁴⁴, »Iza žrtava«. U »Pokretu« na rat sjećaju ratne dopisnice koje se javno čitaju jer je u selu tek nekoliko pismenih ljudi:

»Prima jednog dana Marija od svoga nepismenoga Ranka običajnu ratnu dopisnicu sa ljuvenim pročelnim prigukom: 'Ljupka moja Mici'.

Kod nas se ne štiju pisma pod ispovijednu, u četiri oka i na osami, već gdje se namakne; na čaršiji, na kolarištu, na guvnu, a kod medenog Jadrca i pogotovu. Tu se načepi, nagomila i ugužvano zgužva i malo i veliko, (...)

Je Marija Mici, nu i Gašpareva još mlada Matija, nije to veće Matija, već 'dekla'. Prekrstili su je tim imenom istog onog trena, kad je sa fronte stigla 'Feldpostkorrespondenzkarte' i dojavila, da joj je vojno i junačko ime, te da 'hrlo' pozdravlja svoju 'šecku dekle' Matiju.«⁴⁵

I dok u »Pokretu« ratne dopisnice doživljava kroz komične situacije, a u (nevještoj) pripovijetki »Iza žrtava« tek usputno spominje da je mladi Nikola otišao na ratište i vratio se kao invalid, u crtici »Kolarište naše«

⁴⁰ Isto, br. 35, str. 1—2.

⁴¹ Isto, br. 78, str. 1—2.

⁴² Isto, god. XXX/1917, br. 79, str. 2.

⁴³ Marko Vežić, »Istrličane plemićke isprave«, SD, Zadar, god. XXX/1917, br. 101, str. 2.

⁴⁴ SD, Zadar, god. XXX/1917, br. 48, str. 1, br. 49, str. 1.

⁴⁵ Marko Vežić, »Pokret«, op. cit., br. 48, str. 1.

Vežić sjetno, s tugom, gotovo lirski (što nije baš karakteristično za njegovu prozu!) progovara o »kolarištu« koje je rat opustošio.

Kad promatramo Vežićeve radove (objavljene u *Smotri*) u cjelini, ni jedan od njih ne bismo mogli izdvojiti kao posebno uspjo. Jer, Vežić je isuviše nemaran u kompoziciji i nezainteresiran za fabuliranje da bi stvorio uspješniju pripovijetku ili novelu. Ipak, njegovi nas tekstovi ne ostavljaju ravnodušnima; u većini od njih bljesne bar po jedan fragment u kojem se on iskazuje kao zanimljiv humorist i dobar promatrač ljudi i situacija. Šteta što te svoje sposobnosti nije bolje iskoristio.

Uz dosad spominjane, u *Smotri* se javilo još nekoliko domaćih autora — s prigodnom božićnom pričom, kriminalističkom pričom ili pričom bliskom narodnoj. Zanimljivo je da *Smotra* nije objavila ni jedne domaće originalne narodne priče (ako zanemarimo one što ih je Vid Vuletić-Vukasović bilježio i ponešto mijenjao) iako je bila sklona autorima koji su stvarali po uzoru na narodnu priču (od stranih spomenimo samo Tolstoja i njegove pučke pripovijesti, a od naših B. Budisavljevića, V. Vuletića-Vukasovića, M. Vežića i M. Krstića); tek je jednu tendencioznu priču, prilagođenu narodnoj izreci i uvriježenom mišljenju da će onaj tko se krivo zakune, kad-tad biti kažnjen, podvalila kao narodnu.

Svojim priložima iz hrvatske književnosti, koliko-god oni bili brani s velikim političkim oprezom, *Smotra dalmatinska* — kao list namijenjen dalmatinskom »poljodjelcu, trgovcu, obrtniku i pomorcu« — dala je svoj doprinos upoznavanju i populariziranju suvremene hrvatske književnosti među širim čitateljskim *krugovima* u Zadru i Dalmaciji; na tome najviše nastoji i uspijeva prezentirajući, oko smjene stoljeća, književnost hrvatske moderne. Istovremeno *Smotra* je preko tih priloga vršila i značajnu (najprije prikrivenu, a kasnije i otvorenu) nacionalno-prosvjetiteljsku ulogu u jačanju slavenske i hrvatske svijesti.

Zvezdana Rados: CROATIAN LITERATURE IN THE JOURNAL »SMOTRA DALMATINSKA«

(sketches/novelletes/stories)

S u m m a r y

During a time span covering three periods in the development of Croatian literature (already formed realism, modernism and the beginnings of expressionism), when Zadar was an important cultural and literary center, the journal *Smotra Dalmatinska* (1888—1918) takes up, partially, the reviewing of the contemporary developments in Croatian literature. Its editor, Petar Kasandrić, began gradually and with great caution (since *Smotra* was the official political paper of the Dalmatian governorship) to print in the feuilleton contributions from Croatian literature. During the first decade of publication very few such contributions came out; the only text of certain value is the lyric symbolic sketch "Phantasy" by I. Vojnović. At the time of the greatest flourish of the Croatian modernist movement (around the turn of the century), *Smotra* is most open to developments in contemporary Croatian literature and mainly publishes modernist sketches and novelletes (M. Nikolić, B. Lovrić, Z. Kveder, Z. Marković and other nowadays unknown authors), alongside realist works (B. Budisavljević, J.E. Tomić and others). During this period *Smotra* is much less preoccupied with the national-enlightenment conception than during the last decade of its existence when Kasandrić fills the feuilleton with stories by V. Vuletić-Vukasović, M. Krstić and (most of all) M. Vežić Jadrtovac, authors of a distinctly antiquated manner.